

Sikeres felzárkózás a Visegrádi régióból: Csehország példája*

íj. Becsey Zsolt – Máté Áron

A cseh gazdasági fejlődést az utóbbi, közel három évtizedben a folyamatos felzárkózás jellemezte, aminek következtében az egy főre eső cseh GDP csaknem eléri az EU átlagát. Tanulmányunkban bemutatjuk ezen fejlődés tényezőit a V4 régió és kiváltképp Magyarország viszonylatában. Fő megállapításunk, hogy az elmúlt 20 évben a gazdasági növekedés forrása, a javuló munkaerőpiaci folyamatok és magas és kedvező szerkezetű beruházási ráta mellett a hatékonyság és a technológia javulása volt. Ennek fontos tényezői a magas hazai tulajdonarány a kiemelt ágazatok többségében, a humántőkébe való befektetés, a relatíve kiegyensúlyozott regionális szerkezet, a K+F támogatása és a digitalizáció térnyerése. A cseh gazdaság stabilitása előrevetíti a nyugat-európai életszínvonal elérését és megőrzését.

1. A cseh gazdaság relatív fejlettsége

Csehország relatív fejlettsége 2000-ben hasonló volt, mint napjaink Magyarországé, és 20 év alatt sikerült kitörnie a közepes fejlettségből az EU-átlag 94 százalékára. A következőkben a cseh gazdaság ezen sikerességének sarokpontjait járjuk körbe. A cseh gazdaság egy főre jutó hozzáadott értéke¹ elérte az EU-átlag 94 százalékát (1. ábra). Csehországnak a másik három V4²-országhoz viszonyítva magasabb volt az induláskori fejlettsége. Ebből a fejlettségbéli előnyéből az utóbbi három évtizedben sem veszített, hanem azt folyamatosan fenntartotta. Habár az elmúlt években a magyar gazdaságot markáns növekedés jellemezte, a cseh gazdaság (és egyébként a lengyel is) hasonló gazdasági dinamikát mutatott. Ennek tükrében megállapíthatjuk, hogy bár Magyarország jelentősen közeledett az EU átlagához, Csehországhoz nem tudott mégsem felzárkózni.

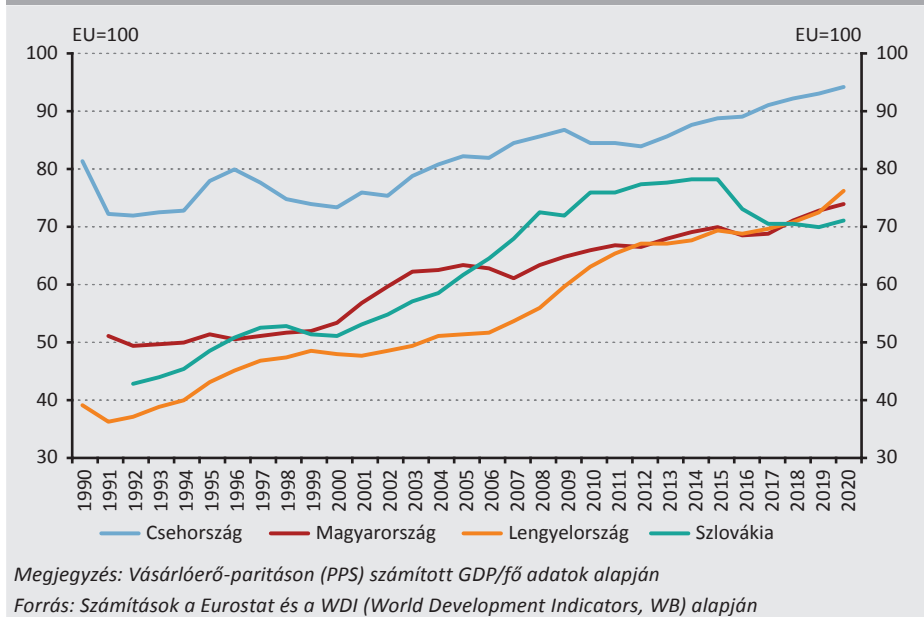
* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

íj. Becsey Zsolt a Magyar Nemzeti Bank közgazdasági elemzője. E-mail: becseyzs@mn.b.hu
Máté Áron a Magyar Nemzeti Bank elemzője. Email: matear@mn.b.hu

¹ Vásárlóerő-paritáson (PPS) számított érték.

² Visegrádi vagy V4-országok: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia

1. ábra
A V4-országok egy főre jutó fejlettségének alakulása az EU-átlaghoz viszonyítva 1990 és 2019 között

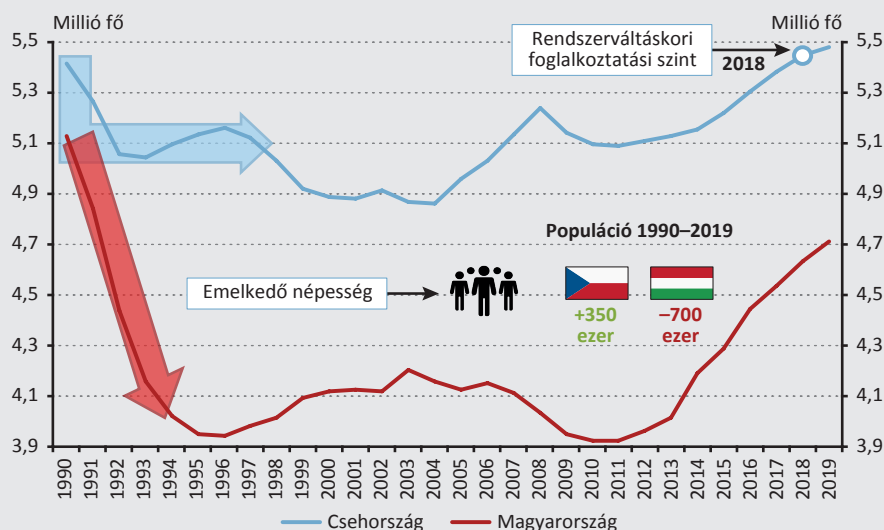

Csehország már a rendszerváltás előtt is kedvező gazdasági adottságokkal rendelkezett, elsősorban magas iparosodottságának köszönhetően. A cseh tartományok már a Habsburg Birodalom idejében jelentős ipari kapacitásokkal bírtak, amit támogatott a birodalmon belüli „feladatmegosztás” és a belső vámok rendszere, szemben a magyar területek mezőgazdasági dominanciájával. A második világháború kitörése előtt a csehszlovák ipar már 53 százalékát adta a teljes gazdaságnak, ami közel másfélszerese volt a magyar 36 százalékos értéknek (Solimano 1991). A csehek a szocializmusban is megőrizték iparukat, ami kedvező kiinduló pozíciót jelentett a rendszerváltáskor is, habár ezen időszak alatt a gazdasági fejlettség relatív stagnálásáról beszélhetünk.

A cseh munkaerőpiacon az 1990-es évek elején jóval enyhébb volt az átmenet, mint Magyarországon (2. ábra). Miközben a rendszerváltás utáni években közvetlenül Magyarországon több mint 1 millió fővel csökkent a foglalkoztatás 4 év alatt, a cseheknél ugyanekkor csak kb. 300 ezerrel dolgoztak kevesebben. Majd több ciklus és az utóbbi években tapasztalt munkaerőpiaci fellendülés után, 2019-ben a cseh foglalkoztatottak száma még mindig meghaladta – közel 800 ezer fővel – a magyar szintet. Ezt részben az magyarázza, hogy ugyanazon időszak alatt Csehországban hazánkhoz képest jelentősen kisebb mértékben csökkent a populáció a természetes folyamatok miatt. A két ország közötti nagyjából 800 ezres különbséget a foglalkoztatásban a munkaképes korú lakosság 500 ezer fővel magasabb létszáma magyarázza

(jelen esetben a 15–64 éves korosztály), míg összetételét tekintve Csehország javára billen a mérleg azért is, mert az alacsonyabb végzettségűek aránya alacsonyabb, mintegy kétharmada a magyarországinak (1. táblázat). A munkanélküliség alacsony szintre került az évtized végére, 2020-ban a 15–74 éves korosztályban 2,6 százalék volt a ráta. A munkaerőpiac évek óta feszesnek mondható: a betöltetlen álláshelyek száma folyamatosan magas szinten van, 2015 óta meghaladja az EU-átlagot. 2020-ban a nyitott pozíciók adták az összes álláshely 5,3 százalékát, ami EU-szinten rekord érték, az EU-átlag több mint háromszorosa. A jelenlegi magasabb cseh foglalkoztatás tehát a népességszámból és az alapfokú végzettségűek alacsonyabb arányából ered.

2. ábra
Foglalkoztatás Csehországban és Magyarországon (1990–2019)

Forrás: Penn World Table 10.0

1. táblázat

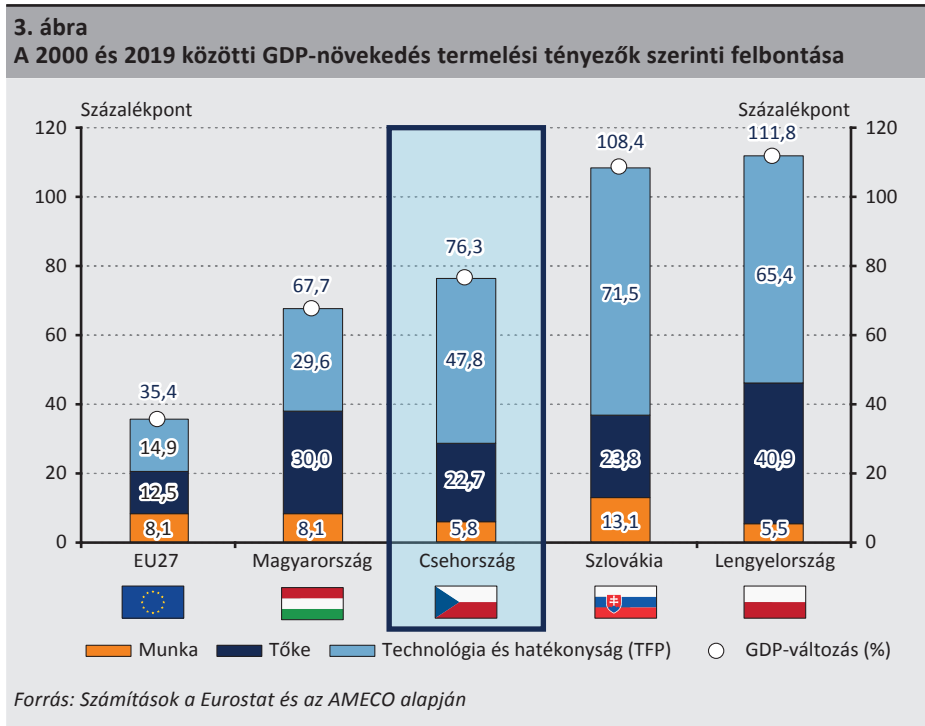
Csehország és Magyarország legfőbb munkaerőpiaci számai (2020)

	CZ	HU
Népesség (millió fő)	10,7	9,7
15–64 korosztály (millió fő)	6,8	6,3
Foglalkoztatottak (millió fő)	5,1	4,4
Foglalkoztatási ráta (15–64-es korosztály, %)	74,4	69,7
Alapfokú végzettségűek aránya (%)*	12,3	19,7
Középfokú végzettségűek aránya (%)*	65,6	56,7
Felsőfokú végzettségűek aránya (%)*	22,1	23,6

Megjegyzés: * a 15–64 éves korosztály arányában.

Forrás: Számítások a Eurostat (MEF) alapján

A termelési tényezők oldaláról megvizsgálva a folyamatokat az elmúlt 20 évben a technológia és hatékonyság javulása adta a növekedés több mint felét Csehországban (3. ábra), miközben a teljes kumulált növekedés is meghaladta közel 9 százalékkal a magyar értéket 2000 és 2019 között. A termelési tényezők szerinti növekedés-felbontásból az tűnik ki, hogy a gazdasági bővülés struktúrája kedvező volt Csehországban. A feszes munkaerőpiac miatt a munka hozzájárulása a növekedéshez már felső korlátba ütközhetett, következtetésként a vállalatok a hatékonyságuk növelésével tudták fokozni a termelést. Ennek köszönhetően a cseh gazdaságot intenzív növekedés jellemzi. A GDP-növekedés még így is elmaradt Szlovákiától és Lengyelországtól, ugyanakkor a két ország jelentősen alacsonyabb fejlettségi szintről indult, mint Csehország.

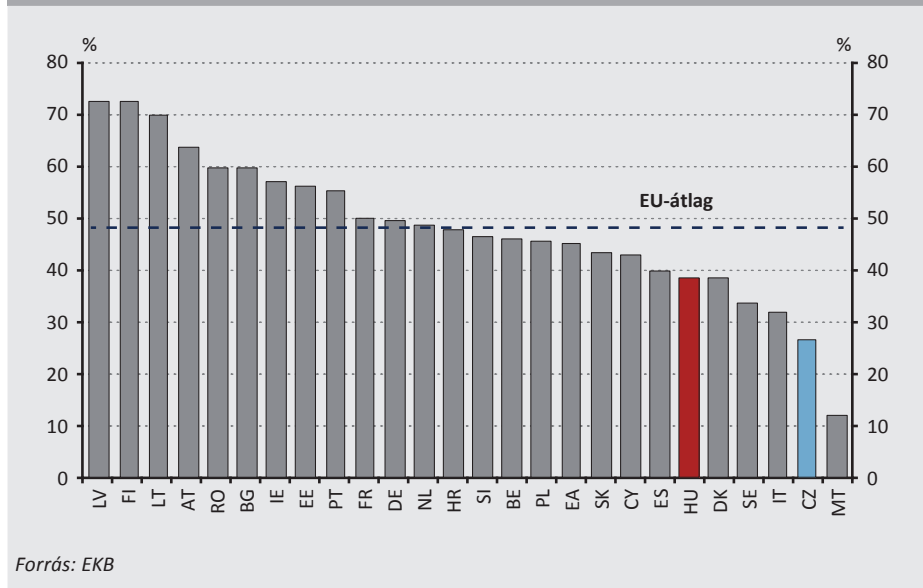
2. A cseh növekedést megalapozó strukturális tényezők

Csehország felzárkózásában megkerülhetetlen szerepe volt a történelmi adottságoknak és a költségvetési fegyelemnek. A cseh gazdaság már a két világháború között is külön utas pályát járt a régió többi országához képest azzal, hogy külső adósságainak aránya mindösszesen 20 százalék alatt volt 1930-ban (Magyarországon ugyanakkor 56 százalék). Ez annak volt köszönhető, hogy a régióban a csehszlovák területek szenvedték el a legkisebb háborús károkat, valamint nem volt az országnak

jóvátételi kötelezettsége sem. A rendszerváltás után sem történt irányváltás a cseh gazdálkodásban. 1995-ben a cseh GDP-arányos államadósság mindössze 14 százalékos volt, ami nemcsak a régió országaihoz képest jelentett sokkal jobb teljesítményt, hanem a legtöbb EU-államhoz képest is. A 2008–2009-es pénzügyi válságot követő európai szuverén adósságválság idején sem haladta meg az államadósság a GDP 50 százalékát. Az adósság összetétele – hasonlóan az 1920-as években látott arányokhoz – a rendszerváltás után is kedvezően alakult azzal, hogy a hazai finanszírozás dominált annak ellenére, hogy a cseh bankrendszer többsége külföldi tulajdonban volt. Az elmúlt 25 évben Csehországban volt a második legalacsonyabb a külföldi finanszírozás aránya az unióban (4. ábra).

4. ábra

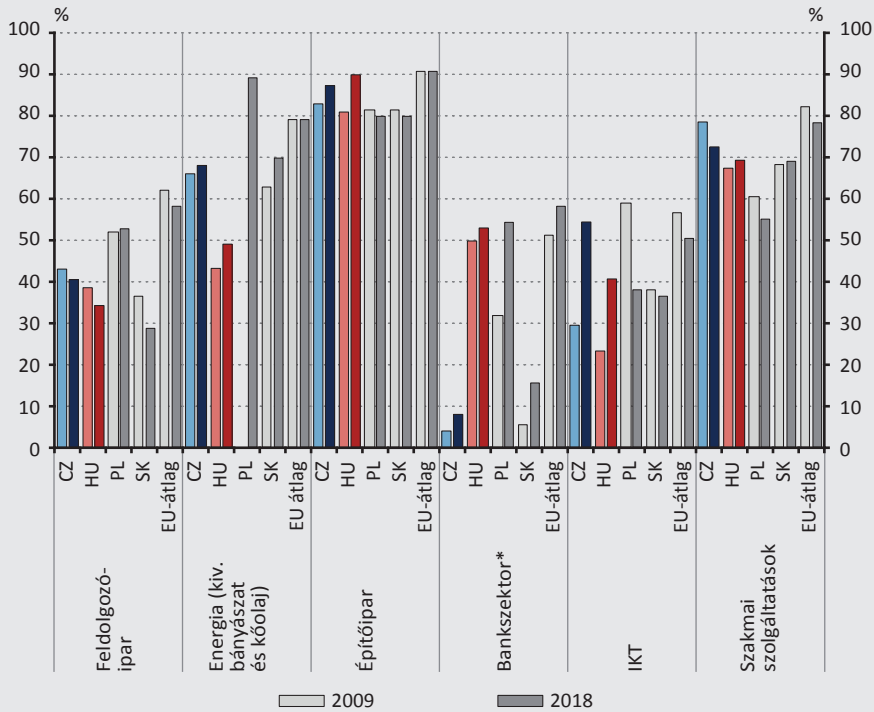
A külföldi szereplők kezében lévő államadósság aránya a teljes adósság százalékában (1995–2020 átlaga)

Az első világháború óta a folyó fizetési mérleg egyenlegének folyamatosan támaszt nyújt a széles ipari bázis. Mindezek eredményeként a cseh gazdaság alacsonyabb felárakkal (kockázati prémiumokkal) tud működni, mint a többi volt szocialista ország.

A bankrendszerben kisebbségben vannak a hazai tulajdonosok, ugyanakkor a többi kulcságazatban jellemzően nagyobb a hazai tulajdon aránya, mint Magyarországon (5. ábra). Az intuícióval ellentétben a magasabb hazai tulajdon nem eredményez kisebb GNI/GDP-rést Csehországban, mint Magyarországon, aminek az az oka, hogy Csehországban magasabb volt az külföldi működőtőke (FDI)-jövedelem implicit megtérülési rátája, következésképpen az FDI-jövedelmek kiutalása is (Balogh et al. 2018).

5. ábra
A hazai tulajdonhányad alakulása néhány ágazatban, hozzáadott értékben kifejezve

Megjegyzés: *A bankszektor eszközállománya alapján

Forrás: Eurostat, illetve a bankszektor esetében EKB

A Magyarországhoz viszonyított magasabb hazai tulajdonhányad nagyobb beágyazottságot, magasabb termelési multiplikátorokat és jelentősebb tőkeexportot eredményezett Csehország számára. A termelési multiplikátorok azt jelentik, hogy ha a gazdaság egy forintnyi terméket megtermel, annak következtében mennyi az addicionális hazai termelés, amit keletkezett a termelési kapcsolatokon keresztül. A cseh feldolgozóipar multiplikátora közel 3 tizeddel magasabb, mint a magyar, ami azt jelenti, hogy duplája a hazai termelési inputok termelésarányos felhasználása (6. ábra).³ A cseh ipar egyrészt már az erőltetett kommunista iparosítás előtt is erős

³ A multiplikátor jelentése Csehország esetében: egy egységnyi bruttó kibocsátásnövekedés további 0,6 egységnyi kibocsátást eredményez. A multiplikátor kiszámítása a 2017. évi forrásfelhasználás táblákból képzett ágazati kapcsolatok mérlegéből adódik, Leontief-inverz felhasználásával. A multiplikátor modellekről lásd például Koppány (2017): *Makrogazdasági és regionális hatáselemzés multiplikátor modellekkel*.

bázist adott a gazdaságnak, így a történelmi adottságokból fakadóan is erősebb a hazai tulajdonú ipar, mint Magyarországon. Másrészt a rendszerváltáskori cseh privatizációs technika jobban szolgálta azt, hogy a kulcsvállalatok jelentős része hazai kézben maradjon (lásd bővebben *Tóth et al. 2003*). Mindezek eredményeként a feldolgozóipar importhányada is kisebb, mint Magyarországon, azonban az alacsonyabb arányhoz hozzátartozik az is, hogy Csehországban kedvezőbb a nyersanyag-ellátottság, mint itthon (érc, bányászati anyagok). A magasabb bérhányad mutató következtében a multiplikátorhatás a jövedelmi csatornákon keresztül is magasabb, mint Magyarországon (6. ábra, utolsó sor).⁴ A bérhányad annak ellenére magasabb Csehországban, hogy a tudásintenzív (valószínűleg magas fizetésű) munkaerő aránya kisebb, mint nálunk.

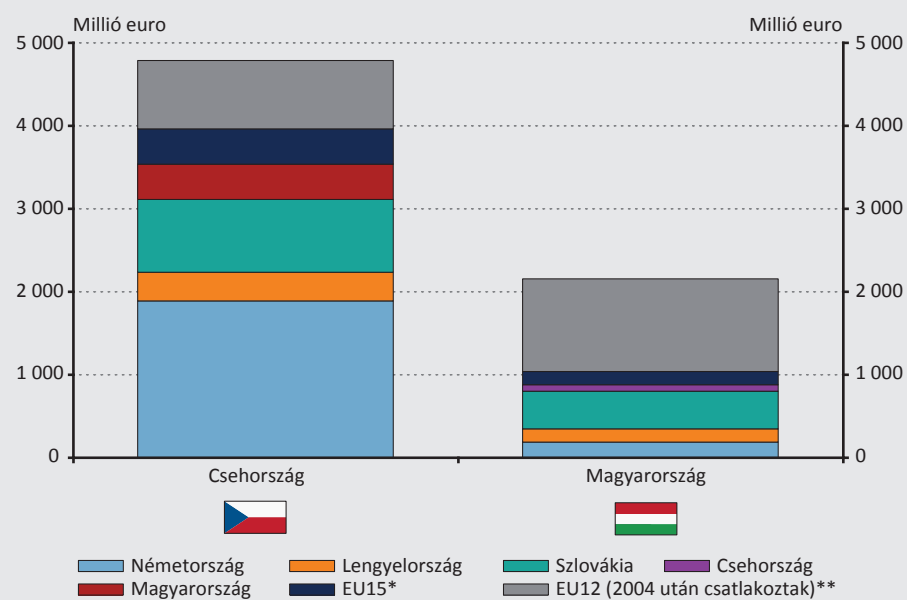
6. ábra A cseh feldolgozóipar multiplikatív tulajdonságait magyarázó mutatók (2017)				
				EU27*
TERMELES	Multiplikátor (kibocsátási)	1,6	1,3	–
	Tudásintenzív munkaerő aránya (%)	9,6	12,1	16,2
	Import arány (a kibocsátásban) (%)	36,6	51,3	33,1
	Hazai tulajdon aránya a feldolgozóiparban (%)	40,5	34,2	65,8
JÖVEDELMEK	Bérhányad (%)	56,4	50,1	57,7

Megjegyzés: *EU27 importarány 19 ország adatai alapján
Forrás: Számítások a Eurostat adatai alapján

A tőkeexport tekintetében, bár egyik országra sem volt jellemző a nagy tömegű FDI kifektetés, a cseh cégek jelentős, mintegy 5 milliárd eurónyi hozzáadott értéket termelnek külföldön. A cseh vállalkozók külföldi érdekeltségei több mint kétszer annyi hozzáadott értéket termelnek, mint a magyar vállalatok külföldön (7. ábra). A legfőbb cseh kifektetési célpiac nem meglepő módon Németország, itt termel a cseh vállalatok külföldi érdekeltségeinek 40 százaléka (hozzáadott értékben kifejezve). Németországban nagyságrendileg akkora hozzáadott értéket termelnek a cseh vállalatok, mint a külföldön működő magyar vállalatok összesen. A cseh cégek Szlovákiában is aktívak, amit történelmi és kulturális adottságok magyaráznak.

⁴ A két ország közötti adórendszerből fakadó különbségekkel nem korrigáltuk a mutatót, így az elkülönített jövedelemmel mért bérhányad eltérő eredményeket is adhat.

7. ábra
A cseh és magyar irányítású vállalatok által külföldön termelt hozzáadott érték a legnagyobb célszországokban (2018)

Megjegyzés: * Németország nélkül, ** Visegrádi országok nélkül.

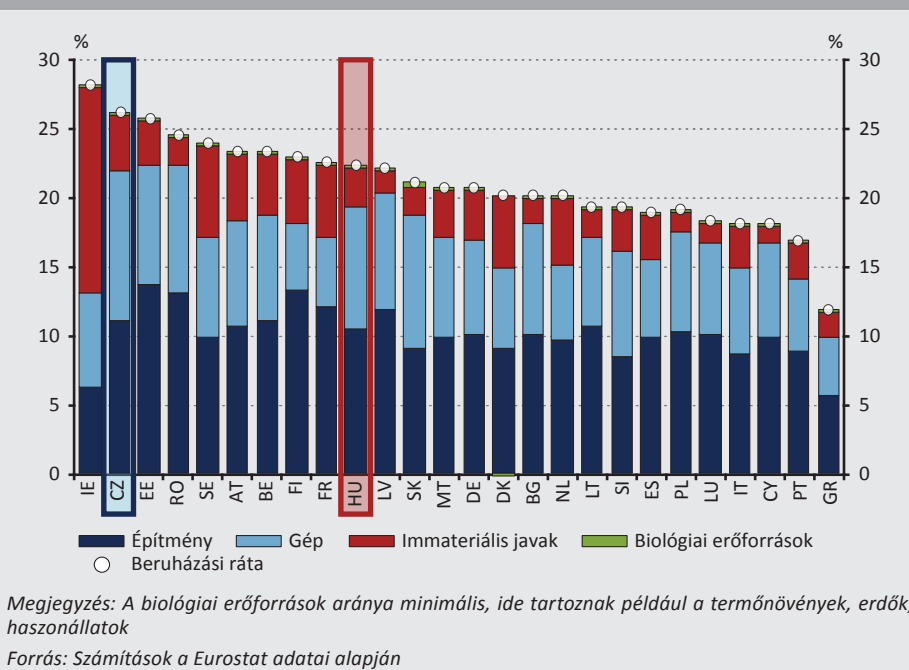
Forrás: Számítások a Eurostat adatai alapján

A magas hazai tulajdon mellett a cseh felzárkózás másik fontos pillérét az okos beruházások jelentették. Ez egyrészt nyilvánul abban, hogy az immateriális eszközök (például szoftverek, adatbázisok, K+F-eszközök) aránya magasabb volt az elmúlt 10 év átlagában, mint Magyarországon (8. ábra). Másrészt az Európai Bizottság állami támogatásokat vizsgáló igazgatóságának gyűjtése alapján Csehországban jelentős volt a környezetvédelmi célú állami támogatások aránya az elmúlt időszakban, amely jól jelzi, hogy ezen támogatások hosszú távú szempontok mentén kerültek megtervezésre.⁵

⁵ A környezetvédelmi támogatásokból nagy arányt képviseltek a környezetterhelést csökkenteni hivatott infrastrukturális beruházások (például vasútépítés).

8. ábra

Beruházási ráta dekomponálása az EU országai közt 2010–2020 átlagában

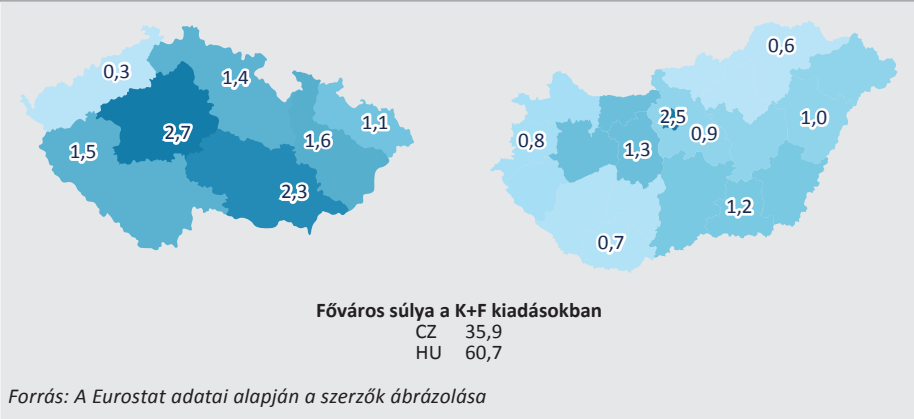
A humántőkébe való beruházás volt a cseh gazdaságpolitika harmadik fontos pillére. Bár az oktatásra költött közkiadások aránya kisebb volt az elmúlt 20 évben, mint Magyarországon vagy az EU-ban, a PISA-teszteken Csehország megelőzi az EU- és OECD-átlagot is, illetve számos fejlett nyugat-európai országot (Ausztria, Hollandia, Svájc). Az országnak jelenleg 3 egyeteme van a világ legjobb 500 egyeteme között, ami a legjobb eredmény az EU-hoz 2004 után csatlakozott tagországok tekintetében.⁶ Egy, a felnőttek kompetenciáit mérő felmérésben Csehország az EU-államok közötti rangsorban az első harmadban végzett (lásd *MNB 2021, 4.9-es fejezet*). A kutatók relatív munkajövedelme meghaladja az Egyesült Királyság egy főre eső ráfordításait, valamint az EU-átlagot is (a ráfordításokat vásárlóerő-paritáson számítottuk). Az egészségügy, illetve a betegségmegelőzés tekintetében ugyanakkor fejlődési potenciál azonosítható Csehországban. A túlsúlyos felnőtt lakosság aránya az 5. legmagasabb az EU-ban, továbbá a születéskor várható élettartam – hasonlóan a régió többi országához – elmarad az EU átlagától.

⁶ A QS Rankings alapján, minden tudományterületet egybe véve. A legjobb cseh egyetem, a Károly Egyetem a 266. helyen végzett.

3. Kedvezőbb innovációs környezet és magasabb digitalizáltság Csehországban

Csehország versenyképessége területileg szélesebb bázison nyugszik, mint Magyarorszáé. Prága 39 százalékát adja az ország bruttó hozzáadott értékének, míg a Brno-Ostrava-Plzen hármas együtt 25 százalékot képviselnek. Ezzel szemben itthon Budapest adja az ország hozzáadott értékének 47 százalékát, míg a Miskolc-Székesfehérvár-Debrecen hármas együtt csak további 13 százalékot ad hozzá. Ennek következménye, hogy Csehországnak nemcsak egy globális versenyképességi központja van, hanem legalább kettő (Prága és Brno). Ez a K+F ráfordítási adatokon is jól tetten érhető. A K+F-adatok azért jó területi versenyképességi indikátorok, mert a kutatás-fejlesztés definíció szerint világszínvonalat kell, hogy képviseljen, a ráfordítások magas aránya jó minőségű helyi ökoszisztémát (esetleg kedvező támogatási rendszert) jelez. Csehországban a brnoi régió hozzáadottérték-arányos K+F ráfordításai (2,3 százalék) megközelítették Prágát (2,7 százalék), illetve a Prága körüli régió (Středočeský kraj) a megtermelt hozzáadott értékének ugyancsak 2,7 százalékát fordította kutatásra és fejlesztésre. Ezzel szemben, bár Budapest K+F-ráfordítása hasonlatos a vezető cseh területekhez (2,5 százalék), Pest megye már nem éri el az 1 százalékot sem, illetve általánosságban véve nagyobb a főváros-vidék szakadék Magyarországon, mint Csehországban (9. ábra). A finanszírozás is organikusabb képet mutat Csehországban, ahol a vállalati K+F-ráfordításoknak csak 15 százaléka jön állami támogatásból, míg Magyarországon ez az arány több mint duplája (32 százalék⁷), így a cseh fejlesztő vállalatok jobban támaszkodnak saját erőforrásokra, mint az állami finanszírozásra.

9. ábra
K+F-ráfordítások a régiós GDP arányában NUTS2 régiók szerint (2018, %)

⁷ <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RDTAX>

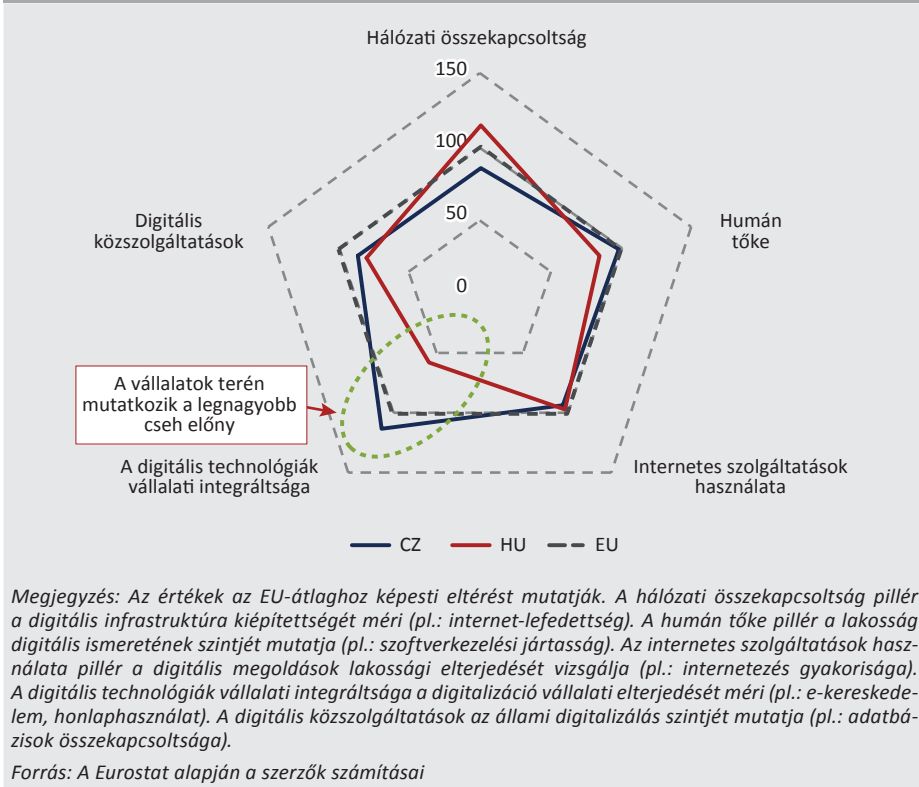
A cseh vállalatokat magas fokú digitalizáltság jellemzi, főként az online kereskedelem terén (10. ábra). A cseh vállalati digitalizáltság meghaladja az EU-átlagot – a rangsorban a 9. helyen állnak – és jelentősen nagyobb, mint a magyar érték. Minden munkakört máshogy tud segíteni az új technológia. Az információ áramlását támogató megoldások, mint a saját webes honlap, az e-kereskedelem, a számítógép és egymással kommunikáló eszközök használata, az ügyfélkapcsolat-kezelő és vállalatirányítási szoftverek használata mind olyan digitális technológiák, amelyek érdemben képesek emelni a vállalati termelékenységet. A felsorolt technológiák terén Csehország jól áll.

Kiemelendő, hogy az e-kereskedelem adja a KKV-k teljes árbevételének ötödét, és ezzel a második legnagyobb értékkel rendelkeznek az EU-ban (Eurostat 2020). A KKV-k 28 százaléka használja az online kereskedelmet, mely elősegíti az exporttevékenységet is. A magas digitális intenzitással rendelkező cseh KKV-k aránya kimagasló, mely egyfajta húzóerőt biztosít a többi vállalat számára is. A helyzetet árnyalja, hogy a big data és felhőalapú-számítástechnika használata még nem elterjedt, ami a vállalatok 8 és 16 százalékára jellemző, és ez az EU-átlag alatt van, azonban ezt a jövőben állami stratégiai programokkal változtatni szeretnék.⁸ Utóbbira nagy szüksége lenne Csehországnak, mivel hiány van digitális szakemberekből, és csupán ez 11 milliárd euro veszteséget jelenthetett a cseh vállalatoknak 2019-ben⁹.

⁸ A 2020–2027-es időszakra előirányzott cseh digitális stratégiára 361 millió eurót szánának, mely támogatná a high-tech- startupokat, infrastrukturális fejlesztéseket és mesterséges intelligencia alapú digitális szolgáltatásokat, innovatív megoldások alkalmazását és a digitális képzést.

⁹ PwC (2019): *Central and Eastern Europe Private Business Survey 2019*. <https://www.pwc.com/gx/en/entrepreneurial-and-private-companies/emea-private-business-survey/cee-epbs-report.pdf> és https://blog.pwc.cz/pwc_ceska_republika_news/2019/07/nedostatek-zam%C4%9Bstnanc%C5%AF-bude-%C4%8Desk%C3%A9-soukrom%C3%A9-firmy-letos-st%C3%A1t-p%C5%99es-280-miliard-.html. Letöltés ideje: 2021. augusztus 30.

10. ábra
A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI) pillérei az EU-átlaghoz viszonyítva (2019)

4. Összefoglalás és konklúzió

Szakmai cikkünkben azt vizsgáltuk meg, hogy a cseh gazdaság 1990-es évek közepe óta tartó töretlen felzárkózása mögött milyen strukturális és történelmi tényezők húzódnak meg. A rendszerváltás után a cseh gazdaság munkaerőpiaci átmenete jobban sikerült (részben a kedvezőbb privatizációs formának köszönhetően), aminek következtében Csehország – relatíve magasabb fejlettsége ellenére is – legalább olyan gyors növekedést produkált, mint a többi volt szocialista ország. Az elmúlt 20 év tekintetében a növekedés forrása – párhuzamosan a munkaerőpiac feszesedésével és a beruházások szerkezetének kedvezővé válásával – a hatékonyságjavulás volt. Makrofinanszírozási szempontból kedvező alapfeltételeket teremtett a növekedéshez az, hogy a cseh állam (történelmi hagyományait követve) prudensen gazdálkodott, az államadósság többsége belföldi szereplők kezében volt, továbbá hogy a stabil ipari bázis megfelelő támaszt tudott nyújtani a folyó fizetési mérlegnek.

A cseh gazdaságot strukturális adottságai is segítik a további növekedésben. A kulcsgazdaságokban a hazai tulajdon aránya magasabb, mint a visegrádi régió többi országában (kivéve bankszektor), amely a cseh termelési hálózatok minőségének megtartásában játszhat szerepet, valamint segíti az országot abban, hogy közel 5 milliárd euro hozzáadott érték keletkezzen a külföldön működő cseh vállalatoknál (a magyar cégek 2,2 milliárd eurót termelnek külföldön). Innovációs oldalról a K+F-ráfordítások területileg egyenlőbb eloszlása, a kutatói bérek relatíve magas szintje és a belső források aránya támogatják a cseh gazdasági növekedést. A 21. század kihívásaira jól válaszoltak a cseh vállalatok azzal, hogy az online értékesítési platformokat viszonylag hamar adaptálták. Egy felmérés szerint továbbá a cseh KKV-k 91 százaléka vezetett be fenntarthatósági intézkedést, ami jóval kedvezőbb a 77 százalékos magyar aránynál (EB 2020). Mindezek következtében véleményünk szerint joggal ítéljük meg úgy, hogy a cseh növekedés stabil lábakon áll, és más volt szocialista országok számára is számos tanulsággal szolgál.

Felhasznált irodalom

Balogh Eszter – Boldizsár Anna – Gerlaci Bence – Kóczyán Balázs (2018): *A GDP és GNI közötti eltérés hazai és régiós alakulása*. Hitelintézeti Szemle, 17(3): 57–84. <http://doi.org/10.25201/HSZ.17.3.5784>

EB (2020): Európai Bizottság: *Flash Eurobarometer 486: SMEs, start-ups, scale-ups and entrepreneurship*. https://data.europa.eu/data/datasets/s2244_486_eng?locale=en

Eurostat (2020): *Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 Czechia*. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=66910

MNB (2021): *Versenyképességi jelentés 2021*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/versenyke-pesse-gi-jelente-s-hun-2021-1018.pdf>

Solimano, A. (1991): *The Economies of Central and Eastern Europe: An Historical and International Perspective*. Megjelent: Corbo, V. – Coricelli, F. – Bossak, J. (szerk.): *Reforming Central and Eastern European Economies*. World Bank, Washington D.C, USA. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/512561468771618339/pdf/multi-page.pdf>

Tóth Máté – Baksay Gergely – Bilek Péter – Czakó Veronika – Gáspár Pál – Orbán Gábor (2003): *A privatizáció összehasonlító elemzése*. ICEG Európai Központ, Budapest. http://iceg-rec-memo.hu/hun/kutatasi_projektek/privatization.pdf